

Алсаитова Д.А.

МУРАТБЕК КАСЕЙДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ МЕНЕН БАЛДАР ТЕМАСЫНЫН БАЙЛАНЫШЫ

УДК:371.36.89

Бул макалада Муратбек Касейдин чыгармачылыгындагы педагогикалык ишмердүүлүгү менен балдар темасынын байланышы каралган.

Кыргыз элинин музыкалык маданияты тээ байыркынын тереңине кетет. Аны, учугу узун уламалардан, таамай айтылган тарых барактарынан, элдик музыкалык мурастарынан билебиз. Элибиздин ырчылык аткаруучулук өнөрү үч чоң багытта өсүп өнүгүп келгендиги бизге маалым. Ал багыттар: дастан айтуучулук, төкмө – акындык жана ырчы – обончулук. Дастан айтуучулук өнөрдүн эки түрү бар. Биринчиси, Улуу дастанчылар дейбиз. Алар «Манас» үчилтигин («Манас», «Семетей», «Сейтек») айткандар. Улуу дастандын эң алгачкы айтуучусу Айкөл Манастын мезгилиндеги атагы чыккан ырчы – акын Жайсаң Үмөт уулу болгон. Кийинки мезгилдердеги, даректери бизге белгилүү болгон Балык, Сагынбай, Чоюке, Шапак, Молдобасан, Саякбай ж. б. болду. Экинчиси, кенже дастандарды («Кедейкан», «Эр Төштүк», «Жаныш – Байыш», «Курманбек», «Саринжи – Бөкөй» ж. б.) айтуучулар. Кенже дастандарды негизинен төкмө – акындардын чыгармачылыгынан кеңири кездештиребиз.

Төкмө – акындык өнөр эл ичинде кеңири тараган. Алардын чыгармачылыгынын уюткусун айтыш, алым сабак, терме, ыр, саламдашуу, учурашуу сыяктуу жанрлар түзөт. Атай кетсек, Токтогул, Калык, Алымкул, Эстебес, Ашыраалы, Тууганбай, Замирбек ж. б.

XIX кылымдын аягына чейин колуна комуз алып, үнүн коштоп обон созгондун баарын эл ичинде ырчы деп коюшкан. Ооба, анткен себеби, ошол эле ырчы деп аталган шайыр, дастанды да айткан, акындык төкмөлүк менен айтышка да түшкөн, термелерди төгүп ырдаган. Ал өзүнүн акындык ырларынын сөзүнө обондорду да жараткан. Обон деген эмне? Обон – музыкалык үндөрдөн турган, кандайдыр бүткөн бир ойду туюнткан кайрык. Обон акындын ыр саптарына жазылат. Аны *обондуу ыр* деп атайбыз. Обонсуз күү да жаралбайт. Обон аспаптык чыгармачылыкта да кеңири орун алган. Биз өзгөчө элдик аспаптарга (комуз, кыл кыяк, темир ооз комуз ж. б.) жазылган обондорду көп кездештиребиз. Алар *обон күү* деп аталат. Обон, мейли композитор болсун, мейли обончу болсун, мейли аспаптык күүчү болсун, алардын музыкалык тилинин, обончулук ыкмасынын, чыгармачылыгындагы колдонулуучу эң негизги көркөм каражаттарынын бири болуп эсептелет. Аны колдоно билүү да ар бир обончунун чыгармачыл дараметине жараша болот.

XX кылымдын башы менен, ырчы – обончулук өнөр өзүнчө багытта өнүгүү жолуна түшөт. Анткени, мындай багытты ошол мезгилдеги шайырлардын чыгармачылык аткаруучулук өнөрлөрүнөн ачык

айкын көрөбүз. Улуулардын учугун улап, элдик ырчы – обончулук өнөрдүн салттуулугун сактап, өнүктүрүүгө баш койгондор эл арасынан миңдеп чыккан. Алардын ичинен аттын кашкасындай суурулуп чыга келгендер аздап саналган. Атай кетсек, Муса, Атай, Калмурат, Сыртпай, Мыскал, Жумамүдүн ж. б.

Өткөн кылымдын экинчи жарымынан, тагыраак айтсак, 60-жылдарынан баштап, ырчы – обончулук өнөрдүн өнүгүү жолунда, анын жаңы багыты өсүп чыкты. Ал жаңы багытты өнүктүрүүчүлөр – Рыспай Абдыкадыров баш болгон, Асанкалый Керимбаев, Калыйбек Тагаев, Мукан Рыскулбеков, Аксуубай Атабаев, Түгөлбай Казаков, Каныкей Эралиева сыяктуу көптөгөн таланттуу ырчы – обончулар чыга келишти.

Кийинки муундардан ырчы – обончулук өнөрдү улантуучулар да аз эмес. Алардын бири, комузчу, ырчы – обончу Муратбек Касейдин ысымы музыкалык чөйрөдө кеңири белгилүү. Өткөн кылымдын 80-жылдарынан башталган анын чыгармачылыгы, педагогикалык ишмердүүлүгү менен өзгөчө жаш муундарга музыкалык тарбия берүү менен тыгыз байланышта болду. Ага көп жылдардан берки, К.Молдобасанов атындагы Кыргыз улуттук консерваториясындагы педагогикалык иши менен айкалыштыра орто мектепте «Музыка» сабагы боюнча мугалимдик, ошондой эле балдар музыкалык мектебинде элдик ырчылыкка окутуу боюнча устаттык иштерин жүргүзүп келүүсү күбө болууда.

Муратбек агайдын балдарга музыкалык тарбия берүүдө, өзүнүн устаттык тажрыйбасын айкалыштыруу менен, бир топ жылдардан бери илимий иштерди кошо алып келгендиги бизге маалым. Анын «Музыка жана ыйман», «Мектепте “музыка” сабагынын бүгүнкү күндөгү абалы», «Жаш муундарга музыкалык – эстетикалык тарбия берүү маселелери», «Аткаруучулук өнөрдүн салттуулугу», «Кыргыз элдик ырчы – акындык аткаруучулук өнөрүнүн устат – шакирттик салттуу жолу», «Башталгыч класстардын окуучуларына музыкалык тарбия берүүнүн негиздери», «Башталгыч класстардын окуучуларынан музыкалык тарбия берүүнүн ыкмалары» сыяктуу ондогон илимий макалалардын автору. Ал орто мектебиндеги (1–7 класстары) «Музыка» сабагы боюнча, ошондой эле музыкалык мектептердеги элдик ырдоо боюнча окуу программаларын жазган. Окуу программаларынын негизинде, башталгыч класстар үчүн (2, 3, 4) «Музыка» сабагы боюнча окуу китептери, «Балдар ыры» аттуу хрестоматиясы (1 - 4 жана 5 - 7 – класстар үчүн) жарык көрдү.

Тажрыйбалуу педагогдун мектеп менен болгон байланышы, балдар үчүн 200гө жакын ырларды жазууга жана ал ырларга обондорду жаратууга түркү берди. Анын ар кандай мүнөздөгү ырларынын тематикасынын багыттары да түрдүү болгон. Атап

айтсак, мектеп жашоосун чагылдырган «Мектебим», «Мен окуучу баламын», «Китебим», «Окугандан качпагын», «Окуу менин тилегим» ж. б. Музыка менен айкалышкан ырлардын сөздөрүнөн, балдарды

окууга, билим алууга, келечекке түз багыт берүүгө, жакшы тилек кылып, ой – максатка жетүүгө үндөгөн мазмунун көрө алабыз:

О - куу, о - куу, о - куу де-ген, О-юм-да - гы_ ти - ле- гим.
Бил - гин у - шул за - ман- да, Би-лим а - луу_ ке - ре- гин.
Бил гин у шул за- ман да, Би-лим а-луу ке - ре гин.

Обончу жаратылыш, табият темасына да кайрылган. Өзгөчө «Күз келди», «Кыш чилде», «Жаз жамгыры», «Күн нуру жерге чачылды», «Жай келди» сыяктуу ырларынан ар бир мезгилдин, жараты-

лыштын кооздугун, табият тартуулаган көркөмдүүлүгүн, сөзү менен айкалышкан обондуулугунда ачык айкын чагылдырып бере алган:

Бак да - рак тар көй - кө - лүп, Жа- шыл көй нөк ки - йин- ди.
Жан эр - гит-кен кооз - ду - гу, Жай кел - ге - ни би - лин- ди.
Жан эр-гит-кен кооз-ду-гу, Жай кел-ге-ни би-лин ди.

Обончунун чыгармачылыгында, балдарга өсүмдүктөр дүйнөсүн музыкалык көркөм каражаттар менен айкалыштырып берүүгө да аракет жасалган.

Ал аракетерди «Байчечекей», «Балаты», «Каакым гүлү», «Кызгалдак», «Жоогазын» сыяктуу ырлардан көрүүгө болот:

Күн күр - кү-рөп көк - төм-дө, Жам - гыр тө - гүп
өт - көн- дө. Жай - нап чы - гаг жоо - га - зын,
Жа - шыл ши - бер тээ дөң - дө. //тээ дөң - дө.

Насаатчы – педагогдун балдарга арналган ырлардын ичинде, насааттык нуктагы, мазмундуу келген ырлардын арбындыгын кезиктиребиз. Өзгөчө эмгекке үндөө мазмундагы «Ак эмгектен качпагын», «Эмгек менен өткөрөм», «Эр эмгегин жер жебейт»

(макал – ыр), «Уста болом», «Жаз жарыш», «Күз күрөш» өңдүү ырлар дагы балдар репертуарынан кеңири орун алышкан:

Жайдары

Эр- ким күч- түү ар иш- тер- ди, Эр- гүү ме- нен
бү - тү рөм. Эр- те ту руп ар кү- нүм дү, Эм гек ме нен
1. өт - кө- рөм. ___ 2. // өт - кө- рөм. ___

Балдардын жаныбарларды, канаттууларды коргоого, аларга кам көрүүгө үгүттөлгөн «Жаныбарлар досторум», «Чыйырчык дос», «Чымчыктар ыры»,

«Канаттууларды коргойлу» сыяктуу чыгармалар да көңүлгө алынган:

Ты - йын чыч - кан жа - ны - бар, Көр - сөң до - сум
кор - го - гун. Жо - лук- тур- саң ко - ён - ду, Жа - йы - на он
1. кой - го - нуң. ___ 2. кой - го - нуң. ___

Жыл ичиндеги майрамдар боюнча «Алтын күз түшүм майрамы», «Жаңы жылды тосолу», «Апалардын майрамы», «Кел Ноорузум», «1-Май», «Жеңиш күнү» ж. б. ырларын билебиз. Бул тематикадагы ырлардын да жалпысынан мүнөздөрү бирдей

болгону менен, өзүнүн оригиналдуулугу менен айырмаланган алардын көпчүлүгүнөн өзгөчө шайыршаттуулукту, көңүлдүүлүктү, шаңдуулукту берген мүнөздөрдү ачык байкайбыз:

Кел Ноо - ру - зум ке - ле - бер, Жа - рык маа - най
жаз - да кел! Ку - чак жа - йып то - со - буз,
1. Ку - ба - ныч-туу а - йым кел! 2. Ку - ба - ныч-туу а - йым кел!

Ал эми экинчи бир ырларында, көңүлдү көтөргөн салтанаттуулук өкүм сүргөн мүнөздүүлүктү көрө алабыз:

Ме - кен кор-гоп жа - нын бер-ген, Же - ниш ү - чүн ба - ба - лар. ___
У - лап жо - лун а - та-лар-дын у - дан-ты-шат ур-пак тар. ___
Же-ниш кү - нү эл - май-рам - дап, жел - би - ре - ди же - ле - ги. ___
"Жер - ге - биз - ге тынч-тык" де-ген жал - пы эл - дин ти - ле - ги. ___

Обончунун эл, жер, Мекен тематикасы дагы көз жаздымда калган эмес. Балдарды мекенди сүйүүгө, кам көрүүгө, гүлдөтүп, келечек өнүгүүсүнө үндөгөн бир топ ырларына күбө боло алабыз. Атай кетсек, «Гүлдөй берсин Мекеним», «Биз Мекенди ырдайлы», «Улуу-Тоолук балдарбыз», «Улуу биздин элибиз», «Ата-Мекен – Ыйык жергем», «Ысык-Көлүм – Ыйык-Көлүм», «Жергеси кыргыз мурасым»

ж. б.

«Улуу-Тоолук балдарбыз» аттуу чыгармасында, Улуу-Тоодо өсүп чоңойгон балдардын келечекке койгон максаты, тилеги, ата-бабалардан калган куттуу жергебизди, тектүү элибизди даңазалоо менен, ошондой эле жашоого дем, күч берген Айкөл Манас бабабызды осуяттарын үйрөнүүнү көздөгөн балдардын ой-тилеги чагылдырылганын көрөбүз:

Жайдары

Тоо-дой тол-куп ү - мут-төр, Тоо кой-нун - да тө - рөл-дүк.

Тоо-нун че - чип сыр-ла - рын, Тоо а - ра-лап биз өс-түк.

Ур - пак-тар - га кал - тыр-ган, У - луу Ма - нас ба - ба - ыз.

О - су - я - тын үй - рөн - гөн, У - луу - Тоо-лук
бал-дар-быз. бал-дар-быз.

Муратбек Касейдин обондору өзүнүн чыгармачылык кайталангыс жекечелигине мүнөздүү. Алар элдиктүүлүгү, ыргақтауулугу, жанга жагымдуу уккулуктуулугу менен айырмаланып, мектеп окуучуларынын ырдоо репертуарынан кеңири орун алган. Обондорунун сөздөрүн да автор өзү жазган. Анткени, ал негизги теманын сөзү менен обонунун төп келишип, айкалуушусуна, ошону менен бирге жанга жагымдуу уккулуктуулугуна көбүрөөк көңүл

бурган. Бул жагынан алганда, башка обончуларга салыштырмалуу бир топ өзгөчөлүккө ээ.

Бүгүнкү күндө, Муратбек Касей улуттук консерваторияда ырчылык өнөрү боюнча жаш адистерди окутуп даярдоо жана мектеп балдарына музыкалык тарбия берүү менен айкалыштырган педагогикалык ишмердүүлүгү, анын чыгармачылыгы менен тыгыз байланышта болууда.

Рецензент: филос.и.к. Жапаров Д.